

Tudós fórum

Szubjektív tudománytörténet

Az MTA 2010-es Közgyűlésén többen részesültek magas kitüntetésben. Arra kértük őket, hogy írjanak nekünk – és önöknek – egy-egy olyan történetet, amely emlékezetes volt kutatómunkájuk során. A *Magyar Tudomány* ezzel a kis összeállítással (is) köszönti a díjazottakat.

Akadémiai Díjat kapott **Madas Edit**, az MTA doktora, az Országos Széchényi Könyvtár kutatócsoport vezetője, az OSZK-ban a Magyar Nyelv Éve alkalmából megnyílt „*Látjátok feleim...*” *Magyar Nyelvmélekek a kezdetektől a 16. század végéig* című kiállítás megszervezéséért és a kiállítás katalógusának szerkesztéséért.

A magyar gazdaság- és társadalomtörténeti iskolának egyik legkiemelkedőbb és nemzetközi szinten is jól ismert képviselőjeként elért kimagasló eredményiért részesült **Akadémiai Díjban** **Tomka Béla**, a Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet tanszékvezető egyetemi docense.

E havi számunkban kettejük írása olvasható.

PERGAMENKÉSZÍTÉS HÁZILAG

Mezey László az 1970/71-es tanévben *Érdy-kódex* címen szemináriumot hirdetett az Eötvös Collegiumban. Nagy László (ma Szelestei Nagy László professzor a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen) néhány nap alatt lelkes társaságot verbuvált a kollégium latinosaiból, jelezve, hogy különleges lehetőségéről van szó: egy nagy tudású, de háttérbe szorított professzorral kerülhetünk közvetlen kapcsolatba, aki ezúttal saját belátása (és világlátása) szerint vezethet be minket a középkori kultúra rejtelmeibe. Az említett mű a legjelentősebb magyar nyelvmélek-kódex, egész évet átfogó prédikáció- és legendagyűjtemény 1526-ból. Egy évig foglalkoztunk vele, életreszóló élmény volt, ekkor köteleződtem el a középkor iránt, s idáig nyúlnak vissza az Országos Széchényi Könyvtárban megrendezett, Akadémiai Díjjal jutalmazott „*Látjátok feleim...*” nyelvmélek-kiállítás személyes előzményei is. Az alkalmi szeminárium végül egy hosszú távú képzési program kezdete lett, melyet Tóth Gábor, a kollégium igazgatója messzemenően támogatott. A gyakorlati cél tudományos utánpótlás nevelése volt kézírattárak számára, s egy akadémiai kutatócsoport létrehozása egy teljesen új forrásterület feltárására. Az új forrásterület pergamenkódexek lapjait jelentette, amelyekbe nyomtatott könyveket kötöttek a korai újkor folyamán. Ezek a kódextöredékekbe kötött könyvek számszámra őriztek meg könyvtárainkban egy-két fóliót egyébként elpusztult kódexekből. A töredékeket azonosítva, szerzőhöz, műhöz, korhoz és esetenként Magyarországhoz kötve, remény volt arra, hogy középkori művelődésünk képét

segítségükkel plasztikusabban lehet majd megrajzolni. A Fragmenta codicum Kutatócsoportot Mezey László 1974-ben hozta létre az Akadémia, az ELTE és az Eötvös Collegium támogatásával a kollégium „kis” épületében (ahol 1983-tól a Bibó István szakkollégium kapott helyet, mi addigra átköltöztünk a nagy épületbe). A kutatás megszervezése és irányítása mellett élete végéig itt tanított, s valamennyi tanítványa elhelyezkedéséről gondoskodott. Én 1975-ben kezdtem a kutatócsoportban dolgozni, s rögtön bevont a tanításba is. Az irodalomtörténetre, liturgiátörténetre, intézménytörténetre, kodikológiára és írástörténetre kiterjedő középkori stúdiumok posztgraduális formában is folytatódtak, úgyhogy első „tanítványaimnak” egyúttal hallgatótársa is voltam. Alig tudtam náluk többet. Speciális kollégiumom címe *Íróanyag és íróeszköz* volt. A középkori kéziratokkal való foglalkozás alapja a kodikológia és a paleográfia. Azért lehet egy kódexet időhöz és helyhez kötni, mert az írás társadalmi szerepének megfelelően változik, egy adott korban pedig régiókra jellemző különbségeket mutat. A latin paleográfia a teljes folyamatot kutatja a latin ábécé kialakulásától a humanista íráskorig. Ám az írásképet nemcsak a kor írásszükséglete határozza meg, hanem az is, hogy mivel és mire írtak. Nyilvánvalóan más mozdulatokkal írt az ember a rostos szövétű papiruszra írónáddal, a tenyérbe fogható viaszos táblára egyik végén hegyes, másikon lapos stílussal vagy sima pergamenre ferdére fargott, bemetszett végű pennával (lúdtollal). Pályakezdő lelkesedéssel mindezt a valóság-

ban is szerettem volna megmutatni. A közép-korban a tintát pontos recept alapján főzték, egy 1412-ből való lejegyzés szerint eképpen: „Végy gubacsokat, és gondosan törd porrá, önts ná esővizet vagy gyenge sört, tégy hozzá annyi vitriolt, amennyit jónak látsz, és hagyd állni néhány napig. Ekkor szárd át gyolcsos, s jó tintát kapsz. Amikor írni készülsz, tégy hozzá egy kevés gumianábikumot, enyhe tűzön langyosítsd meg, s jó és letörülhetetlen tintád lesz, bármire is írj vele.” A visegrádi Mátyás király Múzeum restaurátora, Tavasz Imre meg is főzte a remek tintát; az „amennyit jónak látsz” kitétel nem ijesztette meg. Hasonló lelkesedéssel készített viaszablát is, a viaszt egy speciális gyurmával helyettesítve. A stílust édesapám esztergálta és faragta. Igaz, nem elefántcsontból vagy ezüstből készült, csak fából, de a két „eszköz” jól érzékelhetővé tette, hogy a „régibbi római kurzív” írás miért áll leegyszerűsített betűkből, laza, függőleges vonalakkból. A stílust megfordítva pedig, a ferdére vágott kis lapáttal, jól el lehetett törölni az írottakat, ha már nem volt rájuk szükség. Az első sikereken felbuzdulva elhatároztuk, hogy megpróbálkozunk a pergamenkészítéssel is, amihez a kollégium mosókonyhája megfelelő szintérnek ígért. Igaz, csak abban hasonlított a Diderot-féle enciklopédiában ábrázolt műhelyhez, hogy kád, víz és lefolyó volt benne. Sikerült a váci vágóhídról frissen lenyúzott borjúbőrt szerezni, olyan valóságosat, hogy még a kis paták is rajta voltak. A pergamenkészítés lényege a meszes víz, megfelelő szerszámok és a szakértelem. Ezekből csak az első állt valójában korlátlanul rendelkezésre. A bőrt jól megmostuk, érzékelve, hogy a pergamennek méltán van „szőrös” és „húsos” fele, és sűrű meszes vízbe tettük, s ezt gyakran kevergettük, cseréltük. Néhány nap múlva a szőr levált a bőrről, a hús- és zsírmaradványokat pedig

viszonylag könnyen el lehetett távolítani egy éles késsel a másik oldaláról. Az első nagyobb baj ekkor történt, a lefolyó úgy eldugult, hogy a szippantó is csak keservesen birkózott meg vele. Az egyébként nagyon kedves gondnoknő jóindulatát ezzel egy időre elvesztettük. A bőrt ekkor már csak enyhén meszes vízbe merítettük, és megpróbáltuk éles, nagy késsel mindkét oldalán vékonyítani. Ehhez domború bakra lett volna szükség és két végén nyélben végződő hajlított pengére. Belenyugodtunk, hogy nem lesz tökéletes a pergamen, de azért csináltattunk egy fakeretet, amire kifeszíthettük a még mindig legalább 3-4 mm vastag bőrt. A megfelelő szerszám egy olyan fakeret lett volna, melyből kis pecek állnak ki. Ezekhez kellett volna körben a pergamen széleit hozzáérősíteni, hogy a tágulásának vagy zsugorodásának megfelelően utána lehessen engedni, s itt kellett volna a bőrt egy másik, hold alakú, nyeles szerszámmal papírvékonyaságúra finomítani, krétaporral meghinteni, s a keretből levéve megfelelő nagyságúra vágni. Mivel a minőségről ügyis lemondtunk, hosszú kárpitoszettekkel feszítettük a keretre a vastag bőrt, s péntek lévén alig vártuk, hogy hétfőn folytathassuk a kontárkodást. Hétfőre azonban a matéria kőkeményre merevedett, felkunkorodó széleiből hetykén álltak ki a hosszú szögek. Később tudtam meg, hogy az áthatolhatatlan középkori bőrpáncél anyagát sikerült előállítanunk. A pergamenkészítés mestersége iránti megbecsüléssel veszek kézbe azóta is minden kódexet és kódextöredéket, még ha a tartalmuk a fontos számomra ma már, s nem az íróanyag.

Kulcsszavak: *középkori könyvkultúra, kéziratok és kézirat-töredékek, kodikológia, paleográfia, pergamen, tintarecept*

Madas Edit

KÉZNYÚJTÁSNYIRA

Hatan-heten ültük körbe az asztalt a neves berlini egyetem szintén nemzetközi hírű intézetének igazgatói szobájában – volt közöttünk nő és férfi, fiatalabb és idősebb, a pályán már előrehaladt kolléga és szárnyait még csak bontogató fiatal kutató. A szobába belépő német professzor kézfogással üdvözölt bennünket. Ez a semmiképpen sem rendkívüli aktus azonban sajátos koreográfia szerint zajlott. Az újonnan érkezett nem az asztalnál körben haladva, sorban rázott kezét a jelenlévőkkel. Ehelyett a professzor egy szempillantás alatt áttekintette a hierarchiaviszonyokat és az udvariassági szabályokat, s az így kapott szintetizált rangsornak megfelelően, mintegy lóugrásban haladva üdvözölte az asztalnál ülőket: a magasabb pozícióban lévőkkel és a hölgyekkel előbb, mint a pályakezdőkkel és férfival, de az idősebb és magasabb pozícióban lévő férfival előbb, mint a fiatalabb nővel. Ezt a megoldást bizonyára jó néhányan a kifinomultság és illetudás eredményének tekintik, de az adott helyzetben számomra mégis komikusnak tűnt, s nem csak azért, mert a jelenlévők elhelyezkedése igencsak körülményessé tette a kézfogásban éppen sorra kerülő személy megközelítését. Ilyen és ehhez hasonló hétköznapi tapasztalatok ébresztettek rá arra, hogy a magyarországi akadémiai vagy tudományos kultúra még az általában példának tekintett rendszerekkel szemben is hordoz előnyös vonásokat.

Idővel megtanultam becsülni ezeket a jellemzőket, melyek általában nem kapnak figyelmet. Hiszen ki ne ismerné a tudományos kutatás kiváló németországi, vagy Egyesült

Államok-beli feltételeit? Magam is jónéhány-szor megtapasztaltam, milyen munkafeltételeket nyújtanak a példás szervezetségű német levéltárak, ahol – sok hazai társukkal ellentétben – az anyagok rendszerezve és feldolgozva sorakoznak, s például mutatókönyvek és más segédletek egész garmadája segíti a gyors eligazodásban a történezt. Ugyanez érvényes a kiváló amerikai egyetemi könyvtárakra, ahol a hagyományos papíralapú könyv- és folyóirat-állomány mellett az elektronikus adatbázisokon keresztül magától értetődően elérhető gyakorlatilag a nyugati világ minden folyóirata, s ha valami mégsem, huszonnégy órán belül másolatban és ingyenesen beszerezhető a könyvtár az igényelt tanulmányt. Maradva a német példánál, töltöttem már hosszabb időt olyan német egyetemi intézetben, ahol a hetente megrendezett szemináriumokon egymásnak adták a kilincset a világ vezető kutatói, bemutatva éppen folyamatban lévő munkáikat, s meghívásuk természetesen kiváló konzultációs és kapcsolatfelvételi lehetőségeket biztosított a helyi kollégáknak. Még sokáig lehetne sorolni az ilyen tapasztalatokat, amelyekből nyilvánvalóan tanul a külföldre látogató hazánkfi vagy -leánya, de szokásos reakció – saját magamat is beleértve – emellett a frusztráció, esetleg a lemondó legyintés, hogy ilyennel mi magyarok soha nem rendelkezünk majd. Legrosszabb esetben pedig azt a következtetést vonjuk le, hogy ezekhez hasonló kutatási feltételek híján nem is lehetséges nemzetközileg magasán elismert kutatások folytatása Magyarországon, legalábbis a társadalom- és humán tudományokban nem.